

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1999

11

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2000, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: Palsacomplex in het uiterste noordoosten van het Usa-bassin (Europees Rusland)
(foto: N. Karstkarel).

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1298-X

PALEO-AKTUEEL

11

redactie
Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

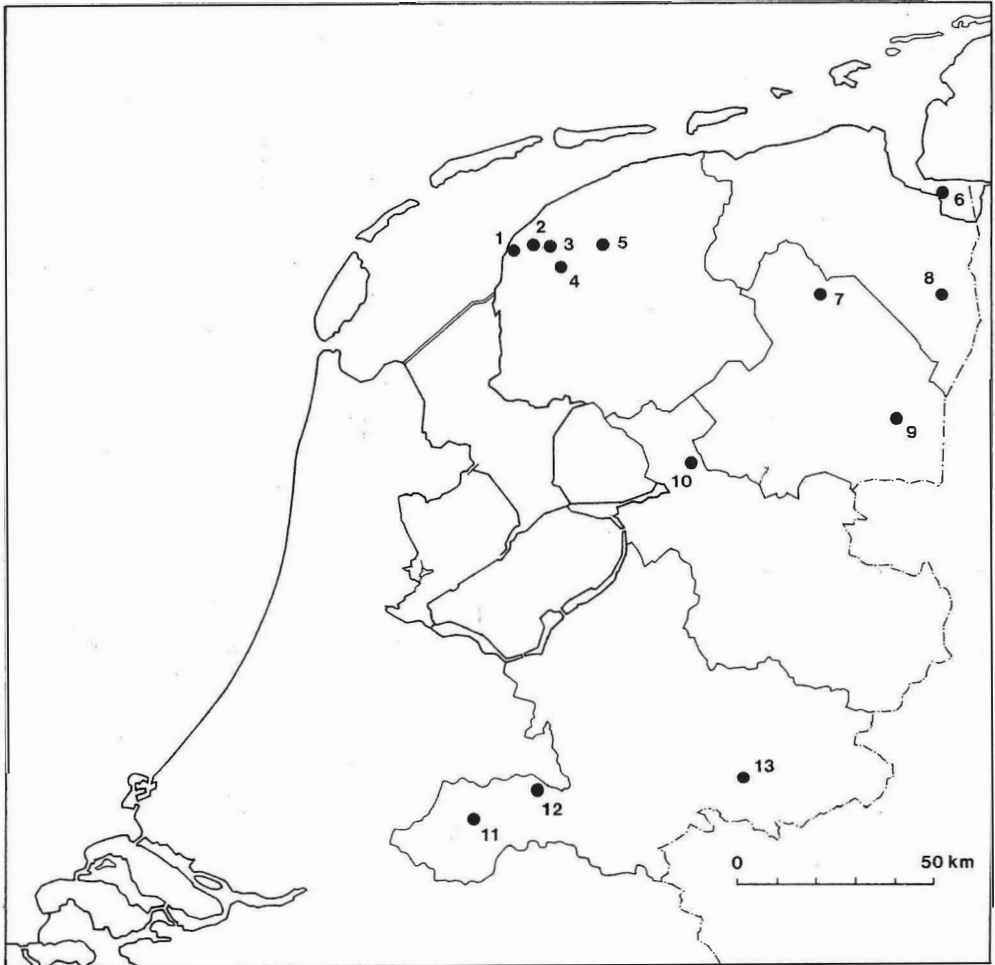
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2000

In deze aflevering: Griekenland, Groenland, Italië, Nederland, Noorwegen + Spitsbergen, en Rusland.

In deze aflevering uit Nederland: 1. Wijnaldum; 2. Dongjum; 3. Peins; 4. Winsum; 5. Leeuwarden; 6. Punt van Reide; 7. Tynaarlo; 8. Wedde; 9. Emmen; 10. Wanneperveen; 11. Geldermalsen; 12. Lienden; 13. Doetinchem.

INHOUD

VOORWOORD	8
L. JOHANSEN, J.N. LANTING, R.C.G.M. LAUWERIER, M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & I.-L.M. STUIJTS Een <i>Federmesser</i> -vindplaats bij Doetinchem (Gld.): natuurwetenschappelijk onderzoek	9
M.J.L.Th. NIEKUS, Y. LOFF & D. STAPERT Klingen van Rijckholt- vuursteen uit Overijssel en Gelderland	15
A.L. BRINDLEY Meer aardewerk uit D6A/Tinaarlo (Dr.)	19
M.J.M. DE WIT Graven op de Noordbargeres te Emmen (Dr.)	23
L. HACQUEBORD & J. DE KORTE Een biologisch-archeologische verkenning van de noordkust van Peary Land, Groenland	26
P.A.J. ATTEMA & J. WETERINGS Francavilla Marittima, het nederzettingsonderzoek in 1999	32
L. SIKKING Bewoning op en rond de Zuidoostpoort van Nieuw Halos (260-240 v.Chr.)	37
W. PRUMMEL Kokkels uit de baai van Sóurpi (Griekenland); indicatoren voor zeemilieu en bevolkingsdruk	43
O.H. HARSEMA Het gelijk van Picardt: ontwikkelingen in de gedachtenvorming over Celtic fields in Nederland, in het bijzonder bij Van Giffen	47
E. VAN JOOLEN & H. WOLDRING Emmertarwe (<i>farro</i>), tamme kastanje en de 'marcite' van Norcia in Italië	53
F. VEENMAN & H. WOLDRING Maquis in de Murge	59
G.J. DE ROLLER & W.J. KUIJPER Van zaad naar cocon	64
J.J. DE JONG De ROB veranderd en verandert	66

M.C. GALESTIN Augusteïsche munten uit een Friese terp: vroeg-Romeinse munten uit de opgraving Winsum- Bruggeburen (Fr.)	69
H.A. GROENENDIJK Een bronsdepot uit de eerste eeuw te Wedde (Gr.)	74
I.-L.M. STUIJTS & J.B. DE VOOGD Romeinen te Lienden (Gld.)	79
J. BAZELMANS & D.A. GERRETS Project Noordelijk Westergo (Fr.). De opgravingen van de terprestanten van Dongjum-Heringa (1998) en Peins-Oost (1999)	83
E. TAAYKE Had koning Clovis klei aan de voeten?	89
M.J.M. DE WIT Een nederzetting uit de 2e/3e eeuw langs de Frieslandweg te Emmen (Dr.)	94
H.A. GROENENDIJK, J. MOLEMA & C. TULP Middeleeuwse metaalvondsten uit Groningse wierden: een eerste aanzet	96
C. TULP & N. MEEKS Onderzoek naar de Wijnaldum-matrijs (Fr.)	99
A. UFKES Stadskernonderzoek aan de Eewal, Leeuwarden (Fr.)	103
H.J. MOLTMAKER Friese muntslag in het Groningse: de Reiderschans aan het einde van de 16e eeuw	107
L. HACQUEBORD, F. STEENHUISEN, H.J. WATERBOLK & W. PRUMMEL Archeologisch onderzoek rond de Bellsund, Spitsbergen	110
N. KARSTKAREL De invloed van permafrostdegradatie op infrastructuur in het Usa-bassin	116

VOORWOORD

Tien nummers van *Paleo-aktueel* zijn verschenen. Het elfde ligt voor u. De presentatie van het archeologisch onderzoek vanuit Groningen slaat aan: in korte artikelen wordt het lopende onderzoek verwoord en verbeeld. Uit de enthousiaste reacties blijkt dat de lezers de uitgave waarderen.

De afgelopen tien jaren is het archeologisch bestel sterk veranderd. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek behield weliswaar zijn naam, maar de opzet van de dienst en het takenpakket zijn niet meer dezelfde. Jan de Jong geeft in dit nummer een schets van de ROB-nieuwe stijl.

De drie noordelijke provincies hebben nu een archeoloog in dienst die de spil vormt van de archeologische activiteiten. Vroeger bestond een archeologische band tussen de provincies en de Rijksuniversiteit Groningen. De provinciaal archeoloog was voor de helft in dienst bij de provincie en voor de andere helft bij de RuG. Dat is nu definitief verleden tijd. Wel hebben de provincies met de RuG een gezamenlijk archeologisch depot ingericht in Nuis. In de komende jaren zal dit depot zich hopelijk een duidelijke plaats in het Noorden verwerven. De plannen liggen klaar. Wie neemt het initiatief tot uitwerking?

De provinciale musea in Noord-Nederland hebben vanouds een belangrijke taak in de presentatie van de archeologie. In de nieuwe opstelling van het Drents Museum is de archeologie nog duidelijk aanwezig, maar de plaats van de archeologie in de musea te Leeuwarden en Groningen is, in ieder geval voor een buitenstaander, volstrekt onduidelijk. Alom bestaat waardering voor de spraakmakende exposities van hedendaagse kunstuitingen, maar het is kennelijk de vraag of de archeologie daarmee in de toekomst nog wel door één deur kan. We hadden graag een visie vanuit de musea in dit nummer opgenomen, maar de tijd bleek nog niet rijp.

In *Paleo-aktueel* zijn ook artikelen opgenomen van medewerkers van Archaeological Research and Consultancy. Hoe zullen universitair onderzoek en commerciële archeologische activiteiten in een nieuw archeologisch bestel gestalte krijgen? De plannen die staatssecretaris Van der Ploeg heeft ingediend hebben in ieder geval voor de nodige opschudding gezorgd. Van Herwaarden – destijds ambtenaar bij CRM en WVC – formuleerde het altijd zo: Monumentenzorg en wetenschap binnen één Ministerie? Dat is slecht voor de archeologie.

In de oorspronkelijke opzet van *Paleo-aktueel* was het de bedoeling dat met name studenten en pas-afgestudeerden een bijdrage zouden publiceren. Enkelen komen in deze uitgave aan het woord. Studenten worden nadrukkelijk uitgenodigd om in de komende nummers van *Paleo-aktueel* een artikel te schrijven over hun afstudeeronderzoek.

Reinder Reinders

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK ROND DE BELLSUND, SPITSBERGEN

Louwrens Hacquebord, Frits Steenhuisen, Huib Waterbolk en Wietske Prummel

Langs de Bellsund in het zuiden van Spitsbergen worden op meerdere plaatsen resten van 17e-eeuwse walvisvangststations aangetroffen. In de zomers van 1998 en 1999 is door een team van het Arctisch Centrum en het Groninger Instituut voor Archeologie een aantal stations archeologisch verkend en gekarteerd (fig. 1). Het veldwerk werd uitgevoerd om inzicht te krijgen in de ruimtelijke structuur van deze stations en deze te vergelijken met die van het Nederlandse station Smeerenburg dat in 1979-1981 archeologisch is onderzocht (Hacquebord, 1984). Op enkele plaatsen zijn gedeelten van de afvallagen in de stations opgegraven. Dit onderzoek leverde veel botmateriaal op, dat gedetermineerd werd om de 17e-eeuwse avifauna van Spitsbergen te reconstrueren. Met behulp van de avifaunistische gegevens zal geprobeerd worden meer inzicht te krijgen in de invloed van de walvisvangst op het mariene ecosysteem van Spitsbergen.

Vanuit het centrum van Spitsbergen, Longyearbyen, werd met hulp van de lokale autoriteit, de Sysselman van Svalbard, doorgereisd naar het onderzoeksgebied. In 1998 ging dat met het MS. Polarsyssel en terug met de Sysselman-helikopter en in 1999 werd zowel heen als de terug de helikopter gebruikt. De resten van de stations werden met behulp van een *total station* Sokkia Set 6E en de GPS Garmin 12 nauwkeurig in kaart gebracht waarna op enkele strategische plaatsen werd opgegraven.

Historische context

Eigenlijk weten we niet zoveel van de walvisvangstactiviteiten in de Bellsund. Er zijn slechts enkele historische bronnen die de plaatsen rondom de Bellsund noemen en vaak ook nog met verschillende namen. In de Joseph's Bay, Schoone-

haven- of Recherchevord zijn twee walvisvangststations uit de 17e eeuw onderzocht: een Engels station op Lægerneset of Edgepoint zoals de Engelsen het noemden en een Engels station ongeveer 1000 meter ten zuiden van het eerstgenoemde station. Op Midterhukun midden in de Bellsund tussen de Van Mijenfjord en de Van Keulenfjord zijn drie stations aangetroffen: een groot station aan de zuidzijde in de Van Keulenbaai en twee kleine aan de westzijde van de landtong.

Het station op de Lægerneset was in gebruik van 1613 tot ongeveer 1640. Het was zeer waarschijnlijk de plaats waar in 1630-1631 de eerste succesvolle overwintering op Spitsbergen plaatsvond (Jorgensen, 1997). Een van de ovens is mogelijk in 1613 door Willem van Muyden gebouwd net voordat hij door de Engelsen werd weggejaagd. Later, in 1615, kregen enkele walvisvaarders van de Nederlandse walvisvangstmaatschappij, de Noordse Compagnie, de opdracht een huis te bouwen in de Schoonehaven- of Recherchevord om daarin walvisvangstgereedschap op te slaan. Het volgende jaar werd het gereedschap door de Engelsen gebruikt en het huis afgebroken. In 1618 bouwden walvisvaarders uit Enkhuizen/Hoorn weer een huis in de Recherchevord. Dit houten huis van 80 bij 50 voet (24x15 m) had volgens de overlevering een dak van rode pannen (Muller, 1874). Later in het jaar werd ook dit huis door de Engelsen afgebroken en op een andere plaats herbouwd (Purchas, 1906, III: p. 733).

Later in 1630 gebruikten de acht Engelse walvisvaarders die per ongeluk op Spitsbergen waren achtergebleven, het huis als overwinteringshuis. Ze bouwden daartoe in het huis een kleiner huis van 20 bij 16 voet (6x4,8 m) (Conway, 1906). Dankzij dit onderdak en het voedsel dat zij ter

Fig. 1. Locatie van de werkende walvisvangststations.

plaats konden verzamelen waren ze in staat de winter te overleven.

We weten niet wanneer de Engelsen deze plaats hebben verlaten. Waarschijnlijk deden ze dit in het begin van de jaren veertig van de 17e eeuw. De plaats van het station was algemeen bekend, want het staat aangegeven op de manuscriptkaart van 1707 die gemaakt is nadat Cornelis Cornelisz Gieles Noordoostland omzeilde. Bij Lægerneset staat op deze kaart “plaets van d’ engelse huysen” (Schilder, 1988). Dezelfde aanduiding komt ook voor op de manuscriptkaart van het westelijke deel van Spitsbergen van Gerard van Keulen uit 1724-1725. Uit het feit dat de andere stations (inclusief Midterhukun) niet op de kaarten staan aangegeven mogen we afleiden dat Lægerneset evenals Smeerenburg, een lokaal centrum was.

Van het station ten zuiden van Lægerneset zijn

helemaal geen historische gegevens bekend. Het lijkt een station te zijn dat slechts een seizoen gebruikt is.

Van de stations op de Midterhukun zijn eveneens weinig historische gegevens bekend. De twee kleine stations zijn waarschijnlijk net als het station ten zuiden van Lægerneset slechts eenmaal gebruikt. Beide stations liggen buitengewoon ongunstig. Het is erg moeilijk om daar het spek van de walvissen aan land en de gekookte traan aan boord te brengen. Ook van het zuidelijke station aan de Van Keulenbaai zijn weinig historische gegevens bekend. Het enige dat we weten is dat in 1619 niet ver van deze plek een schip uit Vlissingen is lekgeslagen door het ijs en vergaan. Mogelijk waren de Zeeuwen in de buurt walvissen aan het vangen. Van de Engelsen weten we helemaal niets. Toch lijkt het station erg op andere Engelse stations.

Het archeologische veldwerk

De stations werden na een verkenning van de sporen aan het oppervlak gedetailleerd in kaart gebracht. Onduidelijkheden werden door middel van archeologische opgravingen opgelost. Vervolgens werden de afvallagen bemonsterd. De vogels in de buurt van de stations werden globaal geïnventariseerd en van de vogelmest onder de vogelrotsen werden monsters genomen.

Het station op de plaats die nu Lægerneset heet, bestaat uit drie ovens, twee enkele en een dubbele, een werkplatform, zeven huizen en een begraafplaats met 17 graven. Het lijkt erop dat het station uit drie traankokerijen bestond: een met een enkele oven en twee tijdelijke tenthuizen, een

met een enkele oven en een houten huis en een met een dubbele oven, een werkplatform, drie tenthuizen, en een houten huis (fig. 2). De traankokerijen zijn niet noodzakelijkerwijs tegelijkertijd in gebruik geweest. Het lijkt erop dat een van de traankokerijen een Nederlandse oorsprong heeft. Fragmenten van Nederlandse dakpannen en gele bakstenen duiden daarop. De andere, de twee met de tenthuizen, lijken Engelse traankokerijen te zijn geweest.

Op twee plaatsen werden opgravingen uitgevoerd. Aan de zuidzijde van het station werd net buiten een huis een afval laag opgegraven en midden in het station werd een opgraving in een huis, vlakbij de vuurplaats, uitgevoerd. Deze opgravingen leverden behalve steenkool en houtskool,

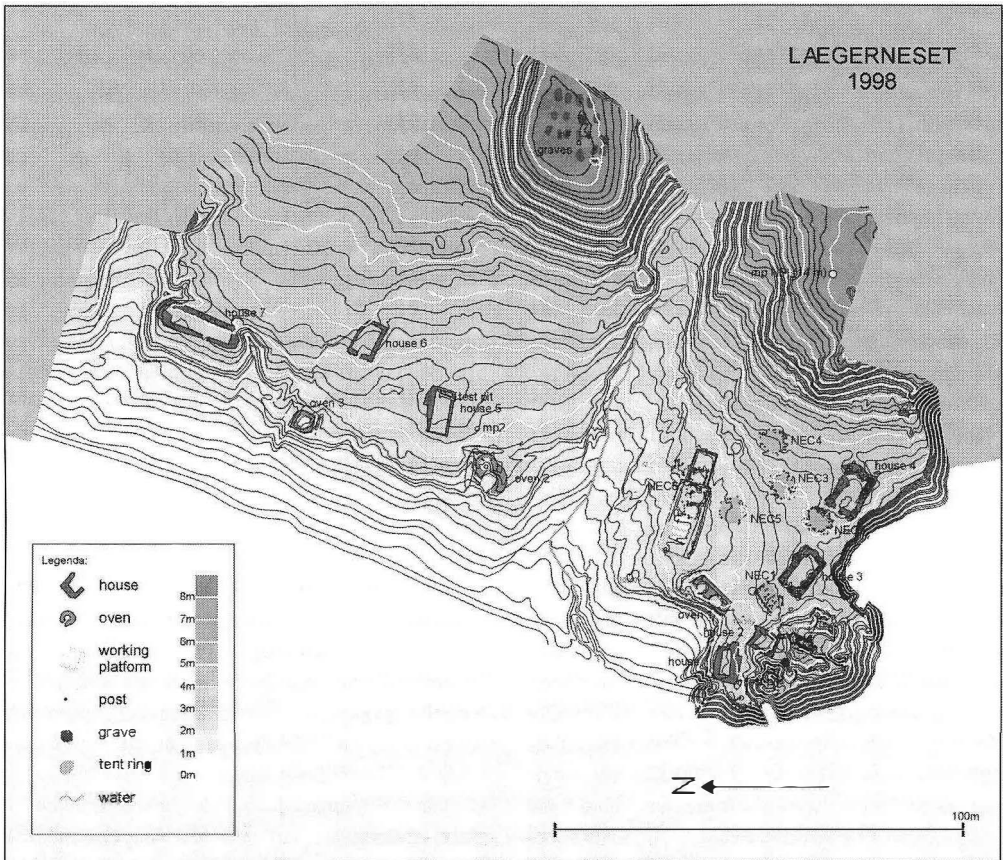

Fig. 2. Gedetailleerde kaart van het walvisvangststation in Lægerneset.

fragmenten van aardewerk en tabakspijpen, stukjes leer en textiel, enige gesmede spijkers, een koperen naald ook veel botmateriaal op. De botten bleken merendeels vogelbotten te zijn. Vooral de botten van de dikbekzeekoet werden veel in de afvallagen aangetroffen. Opvallend is dat er geen botten van de kleine alk werden aangetroffen. Dit vogeltje komt thans het meeste voor in de wateren van Spitsbergen. Het dier smaakt volgens historische bronnen goed en is ook niet moeilijk te vangen.

De resten van het station ten zuiden van Lægemeset zijn in kaart gebracht. Dit station be-

stond uit drie tenthuizen en een oven. Het is waarschijnlijk maar een seizoen gebruikt. Vlakbij dit station lag in het water van een lagune het complete skelet van een Groenlandse walvis. Het is mogelijk dat het station vanwege de vangst van dit ene dier is gebouwd.

De stations op Midterhukken zijn in de zomer van 1999 verkend en in kaart gebracht. Het zijn twee kleine stations bestaande uit een oven en een tenthuis en een groter station bestaande uit een enkele en drie dubbele ovens, vijf werkplatforms, drie tenthuizen, een houten huis en een begraafplaats met ongeveer 14 graven (fig. 3).

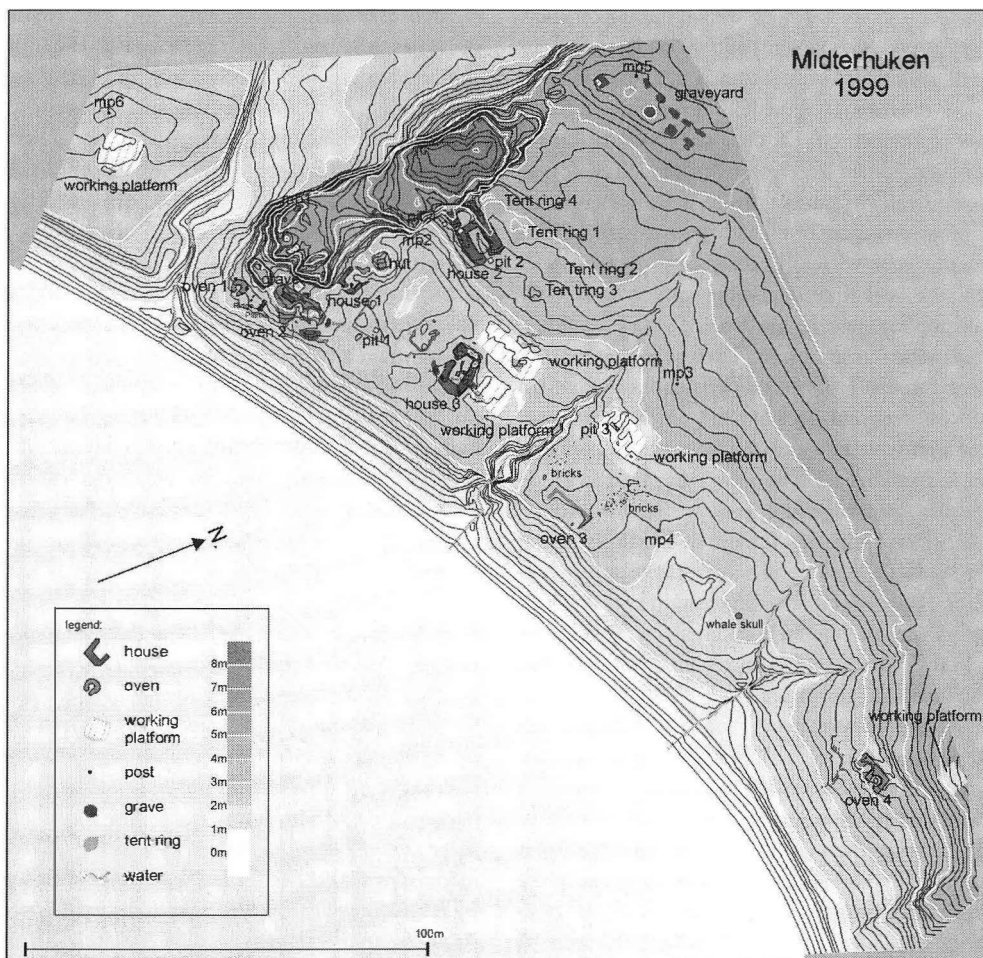

Fig. 3. Gedetailleerde kaart van het walvisvangststation in Midterhukken.

De kleine stations zijn waarschijnlijk evenals het station ten zuiden van Lægerneset maar een seizoen gebruikt. De plekken liggen zeer ongunstig voor het aanlanden van walvispek en het laden van traan. Het grote station lijkt een echt productiestation te zijn met vijf werkplatforms en drie dubbele ovens. De woonaccommodatie is niet erg comfortabel geweest. De drie tenthuizen van gestapelde rotsblokken en tentdoek waren ondanks hun vuurplaats van baksteen vrij primitief. Er zijn archeologische aanwijzingen dat vlakbij het strand ook nog een houten huis heeft gestaan.

Na de kartering van het station is op een aantal plaatsen opgegraven. Put 1, 2 en 4 zijn uitgezet in de afvallagen. De afvalaag van put 1 was erg verstoord maar leverde toch de gebruikelijke voorwerpen op: fragmenten van tabakspijpen, aardewerk, spijkers en vogelbotten. Put 2 leverde naast enige tabakspijpfragmenten en enkele spijkers veel houtresten op. Uit deze put blijkt dat huis 2 het onderkomen is geweest van een kuiper. Fragmenten van duigen, banden en deksels geven aan dat hier de vaten in elkaar werden gezet. Put 4 leverde veel verschillende voorwerpen op. Het was een heel rijke opgraving met weer veel tabakspijpfragmenten, aardewerk, glas, spijkers, vogelbotten maar ook een leren schoen, een fragment van een bronzen tap, een onbekend houten voorwerp en enkele stoppen van kurk en hout. Ook hier waren de meeste botten weer afkomstig van de dikbekzeekoet maar dit maal was de noordse stormvogel ook goed vertegenwoordigd. Weer geen kleine alk terwijl de vogelrots achter het station tegenwoordig veel kleine alken herbergt. Naast vogelbotten lagen er dit keer ook veel botten van zoogdieren in de afvalaag. Rendier en ijsbeer maar ook walvis en zeehond werden in het botmateriaal aangetroffen.

Put 3 is een sleuf door een van de ruggen van werkplatform 4. Het profiel in de sleuf maakt duidelijk dat de ruggen zijn opgeworpen met het grind dat uit de verlaagde stukken afkomstig is. De sloep werd zo verhoogd zodat de speksnijder rechtop kon staan om het spek op de planken die op de sloep waren gelegd te snijden. Op de platformen stonden zo vier/vijf sloepen op een rij waarlangs de speksnijders het spek stonden te snijden.

Conclusies

De vijf gekarteerde en bestudeerde stations maken duidelijk dat er rond de Bellsund twee soorten stations bestaan: tijdelijke en semi-permanente. Drie van de bestudeerde stations waren tijdelijk. Waarschijnlijk zijn ze slechts een seizoen gebruikt. De ovens en tenthuizen van deze stations zijn van natuursteen gebouwd en afvallagen werden er nauwelijks aangetroffen. De andere stations zijn groter en vaker gebruikt en de resten hebben een permanenter karakter. De ovens zijn hier meestal dubbel waardoor de productie continuer kan zijn en een aantal huizen is geheel van hout gemaakt. Toch zijn ze als we ze met het Nederlandse station Smeerenburg vergelijken minder structureel en minder permanent. Het lijkt alsof de Nederlanders fabrieksmatiger en rationeler werkten dan de Engelsen. Een manier van werken die een hogere opbrengst van traan tot gevolg moet hebben gehad. Het lijkt erop dat de walvisvangst effect heeft gehad op de samenstelling van de vogelpopulatie. Ook al houden we er rekening mee dat de walvisvaarders keuzes kunnen maken bij de vogelvangst, dan is het toch opvallend dat een thans veel voorkomende, maar kleine vogel als de kleine alk helemaal niet in de afvallagen voorkomt. Het lijkt erop dat de kleine alk het meest heeft geprofiteerd van de uitroeiing van de Groenlandse walvis. Dit hoeft niet zo vreemd te zijn, aangezien deze vogel van hetzelfde voedsel leeft als de Groenlandse walvis.

Summary

In several places along the Bellsund, in the southern part of Spitsbergen, remains of 17th-century whaling stations have been found. In 1998 and 1999 a team of the Arctic Centre/GIA carried out an extensive study of the 17th-century whaling stations in the area around the Bellsund in Spitsbergen. Two stations in the Recherche Fjord and three stations at Midterhukun were surveyed and mapped in detail. The stations were built and used by English whalers mostly from 1613 until 1640. At the beginning, Dutch whalers also were active in the Bellsund region. They built some ovens and houses there which afterwards were pulled down

and rebuilt elsewhere by the English. Dutch roof tiles and yellow bricks still mark the site and indicate the Dutch presence here. In 1630-1631 eight English whalers left behind at Spitsbergen successfully wintered at Lægerneset. The place probably was abandoned by the English around 1640. The station consists of three ovens for boiling whale blubber into oil, a work platform for chopping the blubber and seven houses. Behind the station a graveyard with seventeen graves was found. The samples from the excavations consisted of nails, fragments of clay pipes and pottery, pieces of leather and textile and many bones. Most of the bones turned out to be bones of the Brunnich's guillemot instead of Little auk as one might expect, given their great numbers today.

The other stations at Midterhuken probably were English too. However, even less historical evidence is available about these stations. Although a Zealand coin was found, it is not very likely that Dutch whalers visited this station. The large station consisted of four ovens and three or four houses. Five work platforms indicate that this probably was a production station only. The excavation of the middens showed the same picture as the excavations at Lægerneset. Even the composition of the bird bones was more or less the same. Here also Brunnich's guillemot was the most frequent bird, with the fulmar in second place.

The excavation of one of the work platforms indicated that these platforms were indeed man-made. The whalers used these places for cutting the blubber.

Literatuur

- Conway, M., 1906. *No-man's land*. Cambridge.
- Hacquebord, L., 1984. *Smeerenburg. Het verblijf van Nederlandse walvisvaarders op de westkust van Spitsbergen in de zeventiende eeuw*. Diss. Amsterdam/Groningen.
- Jorgensen, R., 1997. The first wintering on Svalbard. *Polar Record* 33 (187), pp. 295-306.
- Muller, S. Fzn., 1874. *De geschiedenis der Noordsche Compagnie*. Utrecht.
- Purchas, S., 1906. *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes*. Vol. XIII en XIV, Glasgow.

Schilder, G., 1988. Spitsbergen in de spiegel van de kartografie. Een verkenning van de ontdekking en kartering. In: L. Hacquebord & W. Vroom, *Walvisvaart in de Gouden Eeuw. Opgravingen op Spitsbergen*. Amsterdam, pp. 30-48.